

İKİ YÖRÜNGENİN HİKÂYESİ*

Asef Bayat **

Çev. Didem Özalpat ***

Ortadoğu’da “demokrasi eksikliği” hakkındaki tartışma yeni değil. Yeni olan, demokratik reformu engellendiği ileri sürülen İslam’a bir faktör olarak gösterilen aşırı ilgidir. Tanrı egemenliğine ve ataerkil yapıya vurgusu nedeniyle İslam’ın özünde demokrasiyle uyumlu olmadığı iddia edilmektedir. Birçok Müslümanın Tanrı’nın kendilerini yönetmek için insanlara egemenlik bahsettiğini sve İslami adaletin sınıfa, ırka veya cinsiyete dayalı ayrımcılığı kabul etmediğini ileri sürerek bu ithamı reddetmesine rağmen, dini referanslı siyaseti ve Müslümanların demokratik idealler noktasında dinlerini pratikte nasıl algıladıklarını anlamaya yönelik yetersiz çaba nedeniyle tartışma tüm metinsel ve felsefi alanlarda genel olarak tamamen açmaza girmiştir.

“İslam’ı Demokratikleştirmek (Making Islam Democratic)” adlı kitabımda belirttiğim gibi, mesele –ki sürekli gündeme getirilmektedir- İslam’ın karmaşık bir kavram olan demokrasiyle uyumlu olup olmaması değil, Müslümanların İslam’ı nasıl ve hangi koşullar altında demokratik değerler sistemiyle bir araya getirebilecekleridir. İslam’a veya başka bir dine özgü hiçbir şey kendiliğinden o dini demokratik veya anti-demokratik yapmaz. Bu, dindar insanların inançlarını algıladıkları ve yaşadıkları girift davranış tarzlarına dayanmaktadır: Bazıları dinlerini dışlayıcı ve otoriter şekillerde uygularken, diğerleri dinlerinde adalet, temsil ve çoğulculuk bulmaktadırlar. Bireylerin ve grupların aynı kutsal metinleri neden farklı olarak algıladıkları ve yorumladıkları çok merak uyandırıcı ve karmaşık bir meseledir. Bu, büyük ölçüde onların farklı yaşam hikâyelerine, sosyal durumlarına ve ilgilerine dayanmaktadır.

Doktrinin çoğu kez katı kuralcı ve dışlayıcı yorumlarına başvuran “köktendinci İslamcı” akımlar hakkında bir hayli tartışma yapılırken, İslam ve

---

* International Institute for the Study of Islam in the Modern World Review’da (Vol:20, Autumn 2007) yayınlanan makale, Prof. Dr. Asef Bayat’ın 02.07.2014 tarihli izniyle Türkçeye çevrilmiştir.

** Prof. Dr., Illinois Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı.

*** Yrd. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı. didemozalpat@hotmail.com

demokrasi arasındaki boşluğu doldurmayı amaçlayan “post-İslamcılık” olarak adlandırdığım sosyal hareketler hakkında çok az şey bilinmektedir. İslami siyasetin kuraldışılığından kaynaklanan “post-İslamcılık”, dindarlığı ve hakları, inanç ve özgürlüğü, İslam ve hürriyeti bir araya getirmeye yönelik bir çabayı temsil etmektedir. Post-İslamcılık ödevlerin yerine haklara, tekçi otoriter sesin karşısında çoğulculuğa, yazılı dogmatik metinlerden daha ziyade tarihselciliğe ve geçmiş yerine geleceğe vurgu yaparak İslamcılığın önde gelen ilkelerini değiştirmeyi istemektedir.

İslam’ın demokratik fikirlerle uyumlu olup olmadığı, öncelikle “İslamcılığı ve post-İslamcılığı” savunanların toplumda ve devlet içerisinde üstünlük kurabilip kuramayacaklarına bağlıdır. 1970’li yıllardan bu yana İran ve Mısır’da sosyo-dini hareketlerin tarihçesi, İslam’ı demokratikleştirme ya da anti-demokratikleştirmenin ardındaki mantığın, koşulların ve güçlerin analizini yapmak için zengin bir zemin sunmaktadır. İran’da 1979 yılında gerçekleşen İslami devrim ve İslami devletin kurulması, toplumda ve hükümet içinde İslamcılığı aşmayı amaçlayan post-İslamcı fikir ve hareketlerin yükselişi için uygun şartları oluşturdu. Müslüman kadınlar, gençler, öğrenciler, dindar aydınlar ve diğer sosyal gruplar günlük mücadelelerinde bireysel hak, hoşgörü, cinsiyet eşitliği ve dinin devlet işlerinden ayrılarak inanç alanına çekilmesi fikirlerini toplum içinde aktif olarak yer alarak ve destekleyerek harmanladılar. Din adamlarını ve siyasi liderleri örnek teşkil edecek “post-İslamcı” değişimi başlatmaları için zorladılar. Cumhurbaşkanı Hatemi’nin (1997-2004) reformist yönetimi, bu yaygın eğilimin siyasi yönünün sadece bir bölümünü temsil etmiştir.

Buna karşın Mısır’da, İslami devrim yerine muhafazakâr ahlaki bir görüş, popülist bir dil, ataerkil yapı ve kutsal metinlere bağlılık ile her tarafa yayılan İslami bir hareket gelişti. Her yana yayılmış “İslamcı tarz”la kuşatılan Mısır toplumundaki belli başlı aktörlerin hepsi -aydınlar, yeni zengin sınıf, Müslüman aktivist kadınlar, El-Ezher, yönetici elit kesim ve devlet - Mısır’ın dini “pasif devrimi”ni yapılandırmak için mahalli dil ve muhafazakâr ahlaki değerler sistemi etrafında birleşti. Bu Gramscian “pasif devrim”; eleştirel sesler, yenilikçi dini düşünce ve demokratik talepler marjinalleşirken değişimin esas hedefi olan devletin tamamıyla iş başında kalmayı başarabildiği güdümlü bir İslami yeniden yapılanmayı temsil etti.

Bu nedenle, ne Mısır’ın İslami hareketi Mısır devletini tamamıyla İslamileştirmeyi ne de İran’ın post-İslamcılığı İran İslam Cumhuriyetini demokratikleştirmeyi başarabildi. Her iki hareket, kendi siyasi elitlerinin sert muhalefetiyle karşılaştı. Bir başka deyişle, bu ülkelerdeki siyasi kördüğümde dinin, yapısal engellerden ve iktidardaki elit kesimlerin ileriye dönük çıkarlarından daha az bir işlevi oldu. Bu durumda sosyal hareketler şiddet içeren devrimlere başvurmaksızın seküler ve dini otoriter rejimler, dışlayıcı

İslami muhalefet ve apaçık yabancı hâkimiyeti ile kuşatılmış bir bölge olan Ortadoğu'daki siyasi statükoyu ne ölçüde değiştirebilir?

Yaygın sosyal hareketler, baskı altında yok olacak basit hadiselerin söylemleri değildirler. Aksine, bu sosyal hareketler inişleri ve çıkışları olan, faaliyet ve değişimi uzun süreye yayılmış çok yönlü süreçlerdir. Sürekli "ileriye doğru bağlantılar", fırsat doğduğunda halk seferberliğini yeniden canlandırabilecek durumdadır. Bu hareketler, yeni hayat tarzları ve yeni düşünme, var oluş ve eylem biçimlerini inşa eden kültürel üretimleri sayesinde devletleri ve siyasi elitleri toplumun hassasiyetleri, idealleri ve beklentileri yönünde yenileyebilir ve sosyalleştirebilirler. Devletlerin sosyalizasyonu kavramı, sosyal hareketlerin ve Müslüman toplumlarda demokratik değişimi desteklemeye yönelik "aktif vatandaşlığı" etkisinin nasıl anlaşılması gerektiği hususunda bir ipucu verebilir.

Ancak sosyal hareketler boşlukta gelişmezler. Bu hareketlerin, değişime yönelik kolektif bir hareketi sadece beslemeyen fakat aynı zamanda demokratik kurumları kucaklayan üretken entelektüel temellere ve esaslı eleştirel duyarlılıklara ihtiyacı vardır. Nihayetinde toplumların duyarlılıklarındaki değişim sürdürülebilir demokratik değişim için ön koşuldur. Böyle bir değişim için sadece bilgi ve eğitim değil fakat özellikle günlük yaşamlarında taleplerini dile getiren, ihlalleri yayımlayan, sorumluluklarını yerine getiren, yaptıkları şeylerde başarılı olan sıradan insanların (öğretmenler, öğrenciler, gençler, kadınlar, işçiler, sanatçılar ve entelektüeller) aktif vatandaşlığı da gereklidir. Müslüman vatandaşlar var olma sanatına hâkim olmadıkça demokratik bir değişime öncülük edemezler. Var olma sanatı; baskıların üstesinden gelerek, mümkün olanı kullanarak ve kendilerini duyulur, görülür ve hissedilir kılacak yeni alanlar keşfederek tüm engellere rağmen kolektif iradeyi savunma becerisi ve ruhudur. Sıradan vatandaşlar, uygun her toplumsal alanda aktif olarak bulunarak toplumlarını otoriter benliği sarsan, yönetici elitlere baskın çıkan, devlet ve yandaşları üzerinde kolektif duyarlılıklarını uygulama kapasitesine sahip bir topluma dönüştürebilirler.